

Ārstniecības augi latviešu tautas ticējumos

Inga Sīle, Sanita Reinsone¹, Edīta Romāne, Maija Dambrova^{2,3}

inga.sile@rsu.lv

Rīgas Stradiņa universitāte, Zāļu formu tehnoloģiju katedra, Latvija

¹ Latvijas Universitāte, Literatūras, folkloras un mākslas institūts

² Rīgas Stradiņa universitāte, Farmācijas ķīmijas katedra, Latvija

³ Latvijas Organiskās sintēzes institūts

Kopsavilkums

Lai saglabātu veselību vai ārstētu slimības, daudz cilvēku gan jaunattīstības, gan attīstītajās pasaules valstīs izmanto ārstniecības augu produktus. Saskaņā ar Pasaules Veselības organizācijas ziņojumiem ne mazāk par 80 % cilvēku ir pārliecināti par augu zāļu pozitīvo iedarbību. Vēsturiskās liecības par ārstniecības augu lietošanu sniedz pārskatu par fitoterapijas attīstību latviešu apdzīvotajā teritorijā un slimību profilaksei un ārstēšanai izmantoto augu nomenklatūru, kā arī Latvijas teritorijā plašāk lietotajām augu drogām.

Darba mērķis bija apkopot un botāniskās nomenklatūras aspektā analizēt latviešu tautas ticējumos ietvertu informāciju par tautas medicīnā izmantotajiem ārstniecības augiem.

Pētījumā tika analizēti ticējumi no folkloras pētnieka Pētera Šmita apkopoto "Latviešu tautas ticējumu" četriem sējumiem (Šmits, 1940–1941) un materiāli, kas glabājas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē. Pēc noteiktiem kritērijiem tika veikta sistematiska latviešu tautas ticējumu atlase un analīze, norādot ticējumu, tajā minētā auga nosaukumu latviešu valodā, augam identificēto zinātnisko latīnisko, latvisko, kā arī dzimtas nosaukumu.

Folkloras materiālos tika identificēti vairāk nekā 1900 ticējumi, kuros ir minēta augu dziedējošā darbība. Tos apkopojot, konstatēts, ka augi pieder 216 ģintīm un 81 dzimtai. Visbiežāk izmantoti augi ir no kurvjziežu (12,27 %), rožu (7,73 %), lūpzīežu (5,91 %) un čemurziežu (4,55 %) dzimtas. Vairāk nekā 40 reižu ir pieminēti tādi vietējie augi kā parastais pelašķis (*Achillea millefolium* L. – 90 reižu), ārstniecības kumelīte (*Matricaria recutita* L. – 89 reizes), dārza sīpols (*Allium cepa* L. – 69 reizes), vērmele (*Artemisia absinthium* L. – 62 reizes), lielā ceļteka / šaurlapu ceļteka (*Plantago major* L. / *Plantago lanceolata* L. – 56 reizes), bērzs (*Betula* L. – 46 reizes), parastais ozols (*Quercus robur* L. – 46 reizes), parastā ieva (*Padus avium* Mill. – 45 reizes), Zviedrijas kadiķis (*Juniperus communis* L. – 44 reizes). Visbiežāk aprakstītie svešzemju augi ir tabaka (*Nicotina* L. – 52 reizes) un alveja (*Aloe* L. – 40 reižu).

No pierakstītajiem un latviešu folkloras materiālos atrodamajiem ticējumiem izriet, ka latvieši jau vismaz kopš vairāku gadsimtu senas pagātnes lietojuši augu valsts zāles, lai mazinātu sāpes un ārstētu dažādas slimības. Apkopotie materiāli par augu nomenklatūru ļauj ticējumos esošo informāciju tālāk analizēt un rast idejas jauniem pētījumiem par iespējām augus izmantot medicīnā, balstoties uz mūsdienu pierādījumiem.

Atslēgvārdi: ārstniecības augi, tautas ticējumi, Latvija.

levads

Daudzus gadsimtus daba ir kalpojusi par zāļu līdzekļu iegūšanas avotu. Arī mūsdienās ievērojams skaits zāļu vielu ir izolētas no augiem: rietumu medicīnā 50–60 % farmaceitisko produktu satur dabas izejvielas vai no tām sintezētas vielas; pasaulē 10–25 % no visām receptu zālēm ir augu izcelsmes (Cameron, 2005; Pan, 2013). Ļoti daudz ir ķīmiski sintezētu zāļu vielu, kas iegūtas no dabas prekursoriem. No augiem iegūtu vielu piemēri: digoksīns – no uzpirstītes (*Digitalis spp.*), hinīns un hinidīns – no hinīnkoka (*Cinchona spp.*), atropīns – no beladonnas (*Atropa belladonna*), morfīns un kodeīns – no miega magones (*Papaver somniferum*), vinkristīns un vinblastīns – no rozā katarantes (*Catharanthus roseus*) (Rates, 2001). Interesanti, ka apmēram 50 % no pēdējos 30 gados iegūtajām pretaudzēju zālēm ir dabas izcelsmes vielas vai to pussintētiskie analogi (Veeresham, 2012).

Lai saglabātu veselību vai ārstētu slimības, daudz cilvēku gan jaunattīstības, gan attīstītajās valstīs izmanto ārstniecības augu produktus (Smith-Hall, 2012). Uz to norāda tas, ka pēdējo desmit gadu laikā ir kļuvusi biežāka augu izcelsmes zāļu un uztura bagātinātāju lietošana. Saskaņā ar Pasaules Veselības organizācijas ziņojumiem ne mazāk par 80 % cilvēku ir pārliecināti par augu zāļu pozitīvo iedarbību (Ekor, 2013). Sākot ar 20. gadsimta beigām, ir strauji palielinājusies tradicionālo ārstniecības līdzekļu popularitāte, turklāt ir pieaugusi arī interese par alternatīvās ārstēšanas metodēm. Tam ir vairāki iemesli, piemēram, lietojot konvencionālās medicīnas zāles, ne vienmēr tiek sasniegts vēlamais rezultāts; ļaunprātīga un / vai nepareiza sintezēto zāļu lietošana nereti izraisa blakusparādības, bet tautas medicīnas praktizētāji iesaka “dabīgos” produktus kā nekaitīgus; lielai daļai pasaules iedzīvotāju nav pieejama ārstēšana ar rietumu medicīnas metodēm un līdzekļiem. Tomēr ne vienmēr šo tradicionālo līdzekļu lietošanu atļauj valsts iestādes, kas nodarbojas ar zāļu efektivitātes un drošības pārbaudēm. Lai šādu atļauju saņemtu, ir jāveic jauni pētījumi zāļu efekta pierādīšanai. Turklāt daudzi publicētie dokumenti norāda uz kvalitātes trūkumu šo līdzekļu ražošanā, tirdzniecībā un izsniegšanā (Wachtel-Galor, 2011).

Daudzos gadījumos augu zāļu lietošana zinātniskajā, uz pierādījumiem balstītajā medicīnā pamatojas uz tautas un tradicionālo medicīnu un tajā izmantoto drogu lietojums ne vienmēr ir zinātniski pierādīts. Tautas medicīna ir empīriskā ārstēšanas metode ar senu vēsturi. Tās ietvarā iegūtās zināšanas tiek nodotas no paaudzes paaudzē; tā novērš slimības simptomus, nenoskaidrojot to cēloni. Tautas medicīna dažādām tautām ir atšķirīga, un īpaši populāra tā ir lauku apvidos. Līdz pat 19. gadsimtam tautas medicīna bija nozīmīgākā ārstēšanas metode (Petrovska, 2012).

Modernajai medicīnai attīstoties un kļūstot pieejamākai, tautas medicīnas nozīme ārstniecībā mazinājās. Tajā pašā laikā zinātnes interese par tautas medicīnu pieaug, jo etnofarmakoloģija tiek uzskatīta par būtisku līdzekli jaunu bioloģiski aktīvu vielu iegūšanā. Interesanti, ka zinātniski izpētīti ir tikai neliela daļa augu ārstniecisko efektu, tāpēc vairumā gadījumu augu lietošana balstās uz tradīcijām un ilgstošas lietošanas pieredzi. Tautas medicīna ir pamats uz pierādījumiem balstītajai mūsdienu medicīnai.

Darba mērķis

Apkopot un botāniskās nomenklatūras aspektā analizēt latviešu tautas ticējumos ietvertu informāciju par tautas medicīnā izmantotajiem ārstniecības augiem.

Materiāls un metodes

Pētījumā tika analizēti ticējumi no folkloras pētnieka Pētera Šmita apkopoto “Latviešu tautas ticējumu” četriem sējumiem (Šmits, 1940–1941) un materiāliem, kas glabājas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē (LFK). Identificētie ticējumi tika apkopoti *Microsoft Excel* programmā. Atbilstoši ticējumā minētajai informācijai tika uzrakstīts tajā minētā auga nosaukums latviešu, kā arī latīņu valodā (ja bija pievienots). Tika identificēts un norādīts mūsdienās apstiprinātais zinātniskais latīniskais un latviskais, kā arī dzimtas nosaukums. Iegūtie dati tika analizēti, atlasot auga ģinti, sugu vai dzimtu.

Šobrīd LFK glabājas aptuveni trīs miljoni folkloras vienību, kuras tiek digitalizētas, un brīva piekļuve digitalizētajam materiālam ir nodrošināta LFK digitālajā arhīvā garamantas.lv. No LFK arhīva materiālu kopuma tika analizēta kartotēka ar nosaukumu "Ārstniecība". Tā ir iedalīta dažādās kategorijās, piemēram, slimības, ārstniecības augi, metodes, apburti / apvārdoti priekšmeti.

Identificējot augus, ticējumos minētie latviešu valodas augu nosaukumi tika salīdzināti ar nosaukumiem, kuri publicēti Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas grāmatā "Latviešu valodas augu nosaukumi" (Ēdelmane un Ozola, 2003). Šajā grāmatā pieejams pilnīgākais pagājušajā gadsimtā savāktais un publicētais augu nosaukumu reģistrs, kas ietver informāciju no visas Latvijas, ar atsaucēm uz izmantotajiem avotiem.

Augu zinātniskie latviskie, latīniskie un dzimtas nosaukumi tika norādīti, izmantojot monogrāfisko izdevumu "Latvijas vaskulāro augu flora, (1.)-13. grāmata" (1999-2015). Attiecībā uz augu nosaukumiem tika norādīts augu binārais zinātniskais nosaukums (ģints, suga, autors).

Rezultāti

Kopumā tika caurskatīts aptuveni 38 000 folkloras vienību un identificēts vairāk nekā 1900 ticējumu, kuros bija minēta augu dziedējošā darbība. Lai gan ticējumos bija norādīta augu lietošana arī dzīvnieku ārstēšanai, šī pētījuma uzdevums bija apkopot informāciju par augiem, kuru iedarbība bija minēta saistībā ar cilvēka organismu. Tāpat netika apkopota informācija par dzīvnieku un to izcelsmes vielu izmantošanu.

Ticējumos bija minēti augi, kas pārstāv dažādas dzīvības formas. Lielākā daļa – 80 % – ir lakstaugi (viengadīgi, divgadīgi un daudzgadīgi), bet atlikušo daļu veido koki, krūmi un puskrūmi. Tika konstatēts, ka augi pieder 216 ģintīm un 81 dzimtai. Četras augu dzimtas, kuras bija pārstāvētas ar vislielāko taksonu skaitu, bija kurvjziežu dzimta – 27 taksoni (12,27 %), rožu dzimta – 17 (7,73 %), lūpzīežu dzimta – 13 (5,91 %) un čemurziežu dzimta – 10 (4,55 %). Izplatītākie minēto dzimtu pārstāvji apkopoti 1. tabulā.

1. tabula. Latviešu tautas ticējumos četru biežāk minēto augu dzimtu pārstāvji

Plants in Latvian folk beliefs belonging to four most often mentioned plant families

Kurvziežu jeb asteru dzimta (<i>Compositae s. Asteraceae</i>)	Rožu dzimta (<i>Rosaceae</i>)	Lūpzīežu jeb panātru dzimta (<i>Labiatae s. Lamiaceae</i>)	Čemurziežu dzimta (<i>Umbelliferae s. Apiaceae</i>)
Pelašķis	leva	Pīparmētra	Lupstājs
Kumelīte	Ābele	Mārsils	Pētersilis
Vērmele	Avene	Sētložņa	Ķimene
Ālante	Vīgrieze	Salvija	Burkāns
Biškrēsliņš	Retējs	Panātre	Velnarutks
Māllēpe	Pīlādzis	Brūngalvīte	Noraga
Ilzīte	Zemene	Raudene	Zirdzene
Rudzupuķe	Kazene	Melisa	Selerija
Vībotne	Vārnkāja	Mātere	Cemere
Pienene	Rasaskrēsliņš	Kaķumētra	Anīss

Vienpadsmit augi tika pieminēti vairāk nekā 40 reižu (*Achillea millefolium*, *Matricaria recutita*, *Allium cepa*, *Artemisia absinthium*, *Plantago spp.*, *Betula spp.*, *Quercus robur*, *Padus avium*, *Juniperus communis*, *Nicotina*, *Aloe*) (sk. 2. tab.). Vairums šo augu tika izmantoti sāpju un iekaisuma procesu mazināšanai. Tūlīt aiz tiem seko tādi taksoni, kā, piemēram, ārstniecības baldriāns, smaržīgā kalme, parastā priede, cirtainā skābene, trejlapu puplaksis, parastā egle, purva vaivariņš, helēniju ālante, ķiploks, ābele, bebrukārklis, parastais biškrēsliņš, rudzi, ārstniecības lupstājs. Tajā pašā laikā liels skaits, 135 augi, tika minēti tikai vienā vai divos ticējumos.

Piecdesmit četriem augiem tika identificēts tikai ģints nosaukums, jo piederību noteiktai sugai neizdevās identificēt. Ticējumā minēto augu varēja noteikt, ņemot vērā: 1) zinātnisko nosaukumu, kas tam bija pievienots; 2) augu nosaukumu latviešu valodā, kas raksturoja vienu konkrētu sugu; 3) dažkārt dzimtās valodas augu nosaukums attiecās uz vairākām sugām, tāpēc tika ņemts vērā tekstā minētais auga ārējais izskats vai pagasts, kurā tika ievākts folkloras materiāls, lai noteiktu precīzu sugu; 4) atsevišķos gadījumos tika aprakstīti augi, kuri varēja attiekties uz vairākām ļoti bieži sastopamām un izmantotām sugām, – tad tika norādīts tikai ģints nosaukums.

2. tabula. Latviešu tautas ticējumos visbiežāk (vairāk nekā 40 reižu) pieminētie augi

Plants in Latvian folk beliefs that were mentioned more than 40 times

Auga zinātniskais latviskais nosaukums (suga, ģints)	Auga zinātniskais latiniskais nosaukums (suga, ģints)	Auga nosaukuma sinonīmi latviešu valodā	Pieminējumu skaits
Parastais pelašķis	<i>Achillea millefolium</i> L.	Asins dziras, asins dzires, asins puķe, asins zāle, ašķi, ašņa ziedi, dzelzs zāle, mēra puķe, pelašķes, peleši, pelaški, peleški, peleški, pelēji, pelišķi, pelušķi, pelušķi, peļastes, peļastīte, peļāšķi, tītarine, tītara puķe, žūžaine, žūžainis	90
Ārstniecības kumelīte	<i>Matricaria recutita</i> L. (<i>M. chamomilla</i> L., <i>Chamomilla recutita</i> (L.) <i>Rauschert</i>)	Kumeliņi, kumeliši	89
Dārza sīpols	<i>Allium cepa</i> L.	Nav sinonīmu	69
Vērmele	<i>Artemisia absinthium</i> L.	Baltā vērmēle, vērmēļa, vērmēle, vērmīelas, vērmīeļi, pelene	62
Lielā ceļteka/ šaurlapu ceļteka	<i>Plantago major</i> L. / <i>P. lanceolata</i> L.	Celmene, celmeņalapas, celtākas, ceļa taku lapas, ceļalapa, ceļienas, ceļmala, ceļmale, ceļmallapa, ceļmallapiņa, ceļmalu lapas, ceļtaka, dzelbežu lapas, dzislene, dzislēnīca, suteņu lapas	56
Tabaka*	<i>Nicotina</i> L.	Tabaks, tabāka	52
Bērzs	<i>Betula</i> L. spp.	Nav sinonīmu	46
Parastais ozols	<i>Quercus robur</i> L.	Nav sinonīmu	46
Parastā ieva	<i>Padus avium</i> Mill. (<i>P. racemosa</i> (Lam.) Gilib.)	Nav sinonīmu	45
Zviedrijas kadiķis	<i>Juniperus communis</i> L.	Paeglis, kadegs, kadēģis	44
Alveja*	<i>Aloe</i> L.	Ālavija, aleja, ālava, ālavija, simtgadis, istabas puķe, alvja, aliva, alava, alvejas puķe, ālaveja, alveja, ālave, alve, alaveja, logu puķe, aloe, ālavēja	40

* Svešzemju augi.

Analizējot ticējumos minēto augu sarakstu, konstatēts, ka starp senāk izmantotajiem augiem ir vairāki tādi, kas mūsdienās iekļauti Latvijas Sarkanajā grāmatā, piemēram, apdzira, bezdelīgactiņa, jumstiņu gladiola, ārstniecības rūgtene, atvašu saulrietenis. Savukārt 56 Latvijas floras augu drogas ir iekļautas Eiropas farmakopejas 9. izdevumā, piemēram, piparmētra, ceļteka, upene, plūškoks, liepa, baldriāns, lupstājs, strutene, mellene.

Ticējumos minētajiem augu nosaukumiem ir daudzveidīgi sinonīmi, kas liecina par valodas bagātību un dažādos teritorijas apgabalos atšķirīgu nosaukumu izmantošanu. Sinonīmu skaits variē no diviem līdz pat vairāk nekā divdesmit, piemēram, parastajam pelašķim (sk. 2. tab.). Augu nosaukumi latviešu valodā nereti sniedz informāciju par auga īpašībām, pazīmēm vai izmantošanu, piemēram, sirdspuķīte, mugurene, asins zāle, drudža zāle, kašķene.

LFK materiālos daļai ticējumu (423) bija pievienoti augu latīniskie nosaukumi. Tos analizējot, konstatēts, ka biežāk pieļautās kļūdas bija:

- auga ģints nosaukuma rakstīšana ar mazo burtu (piemēram, *artemisia abrotanum*), lai gan ģints zinātnisko nosaukumu mūsdienās ir pieņemts rakstīt ar lielo burtu;
- izmantoti augu nosaukumi, kas atšķiras no mūsdienu latīniskajiem terminoloģiskajiem nosaukumiem (*Leontodon taraxacum* ir *Taraxacum officinale*, *Prunus padus* ir *Padus avium* (*P. racemosa*));
- norādei uz augu izmantoti sinonīmie nosaukumi, kurus mūsdienās neizmanto kā pirmos, uz kuriem atsaukties, jo parasti tiek izmantoti tobrīd apstiprinātie nosaukumi (*Thymus ovatus* syn. *Thymus chamaedrys*, *Crataegus laevigata* syn. *Crataegus oxyacantha*).

Atsevišķos gadījumos konstatētas kļūdas ģints vai sugas vārda galotnē vai arī ir izmantots viens vai vairāki nepareizi burti vārda saknē. Biežākā burta kļūda bija mūsdienās pieņemtā “y” vietā rakstīts “i” (*Hipericum perforatum* – *Hypericum perforatum*, *licopodium* – *Lycopodium*). Kļūdas ticējumiem pievienotajos augu latīniskajos nosaukumos, iespējams, radušās to pārrakstīšanas procesā. Lielākoties apkopotie materiāli bija skolēnu un skolotāju materiālu vākumi, kuri laika gaitā bijuši pārrakstīti burtnīcās.

Diskusija

Ārstēšanās ar augiem tautas dziedniekiem bija zināma jau senatnē – Indijā un Ēģiptē fitoterapiju izmantoja pirms vairākiem tūkstošiem gadu. Ar augiem tika ārstēti iedzīvotāji Senajā Grieķijā, Ķīnā un Amerikā (*Petrovska*, 2012; *Parasuraman*, 2014). Arī Latvijas teritorijā iedzīvotāji lietoja ārstniecības augus, par ko liecina gan mutvārdu, gan rakstveida liecības, tai skaitā latviešu tautas ticējumi. Cilvēki zināja, ka augi palīdzēs organismam izsargāties no slimībām. Latvieši vēl joprojām plaši izmanto ārstniecības augus, lai gan, mainoties dzīves paradumiem, to drogas un dabas izcelsmes vielas biežāk tiek iegādātas tirdzniecības vietās, nevis vāktas mežos, pļavās vai dārzos. Tās tiek lietotas ne tikai uzlējumumu, novārījumu vai tinktūru veidā, kas senāk bija bieži izmantotas šķidrās zāļu formas. Mūsdienās plaši izmanto ekstraktus, kas tiek iestrādāti galvenokārt tabletēs un kapsulās.

Pēc Zāļu valsts aģentūras izdevuma “Zāļu patēriņa statistika 2016” datiem pagājušajā gadā pārdotāko zāļu sastāvā bija šādi augi: vilkābele (*Crataegus spp.*), piparmētra (*Mentha x piperita* L.), ārstniecības baldriāns (*Valeriana officinalis* L.), sirds mātere (*Leonurus cardiaca* L.), divdaivu ginks (*Ginkgo biloba* L.), dzeltenā genciāna (*Gentiana lutea* L.), ārstniecības verbēna (*Verbena officinalis* L.), gaiļbiksīte un augstā pīmulā (*Primula veris* L., *Primula elatior* (L.) Hill.), skābenes (*Rumex acetosa* L., *Rumex acetosella* L., *Rumex crispus* L., *Rumex obtusifolius* L., *Rumex patientia* L., *Rumex thyrsoiflorus* FINGERH), melnais plūškoks (*Sambucus nigra* L.), vijīgā efeja (*Hedera helix* L.) un kliņģerīte (*Calendula officinalis* L.). Ticējumos ir norādīti visi šie augi, izņemot ginku, genciānu un efeju.

Ticējumos visbiežāk minēto augu kopums atšķiras no Zāļu valsts aģentūras publicētajiem datiem. Samazinoties individuālajai drogu vākšanas tradīcijai, par daudziem Latvijas floras augiem mūsdienā sabiedrībā trūkst zināšanu, tāpēc to lietošana tiek aizmirsta, tomēr nevar apgalvot, ka iepriekšējās paaudzes augus ārstniecībā būtu lietojušas vairāk. Noteiktu apstākļu dēļ ir mainījusies lietoto augu

nomenklatūra. Kopumā zāļu lietošana ir pieaugusi, jo ir pieejams plašs sintētisko zāļu skaits, tāpat ar katru gadu pieaug augu līdzekļu lietošana, savukārt senatnē ārstēšanās ar dabas produktiem bija galvenā un gandrīz vienīgā metode (Sōukand, 2017).

Latvijas ģeoklimatiskie apstākļi, vienkopus apvienojot ziemeļu-dienvidu un austrumu-rietumu veģetāciju, veido daudzveidīgu augu valsti, un to apstiprina arī ievērojamais sugu skaits, kas uzskaitīts ticējumos. Kurvjziežu un rožu dzimtas augu pārsvars ir raksturīgs daudzās Eiropas daļās (Quave, 2012; Sōukand, 2013). Ticējumos minētie augi lielākoties pieder šīm dzimtām. Arī lūpzīežu dzimtas augi ir izplatīti Eiropā, un ticējumos šī dzimta ir trešā pārstāvētākā, lai gan visvairāk šīs dzimtas augi izplatīti Vidusjūras apgabala zemēs. Mūsdienās Latvijā pārstāvētākās divdīgļlapju klases dzimtas ir kurvjziežu, rožu, tauriņziežu un krustziežu dzimta (Priedītis, 2017). Noteiktu augu izmantošana, kas ir aprakstīta ticējumos, varētu būt saistīta ne tikai ar augu izplatību noteiktā teritorijā, bet arī ar nozīmīgām bioloģiski aktīvām vielām, piemēram, čemurziežu dzimtas augi satur dažādas ēteriskās eļļas, kuru ārstniecisko vērtību senie latvieši labi apzinājās, tāpēc, apkopojot materiālus, konstatēts, ka šī dzimta ir starp biežāk pieminētajām.

Dienvidastrumeiropas un Dienvidrietumeiropas etnofarmakopejās¹ kā visbiežāk izmantotās sugas minētas *Allium spp.* (amariļļu dzimta), *Hypericum spp.* (asinszāļu dzimta), *Mentha spp.* (lūpzīežu dzimta), *Urtica dioica L.* (nātru dzimta) (Quave, 2012). Tās visas ir sastopamas un tiek lietotas arī mūsu platuma grādos. Apkopojot Dienvideiropā veiktos etnobotānikas pētījumus, var secināt, ka tajos ir aprakstīti arī šajā pētījumā biežāk minētie augi, piemēram, dārza sīpols, ārstniecības kumelīte, lielā ceļteka un parastais pelašķis. Šajos augos esošās bioloģiski aktīvās vielas un to farmakoloģiskā iedarbība tiek augstu novērtēta visā Eiropā.

Salīdzinoši bieži ticējumos ir pieminēti koki un krūmi. To izskaidro Latvijas atrašanās mežu zonā. Biežāk minētie augi ir tādi koki un krūmi kā bērzs, ozols, ieva un kadiķis, tāpat ārstnieciskiem nolūkiem plaši izmantota priede, egle, liepa un alksnis. Šie daudzgadīgie augi, tāpat kā parastais pelašķis, vērmele, kas ticējumos ir uzskaitīti vairāk par 40 reizēm, ir apofīti – vietējas izcelsmes patstāvīgi augošas sugas. Savukārt ceļteka, dārza sīpols, kumelīte no biežāk minētajiem augiem ir antropofīti – augi, kas atrodami cilvēka radītās augtēnēs un nespēj izdzīvot bez cilvēka radītiem apstākļiem.

Ārstniecības augu drogu saraksts, kas tiek izmantots humānajā medicīnā, ir īsāks nekā zināmais augu daudzums. Pasaulē identificēts aptuveni 350 000 augstāko augu sugu (Shikov, 2014). Pašreiz medicīnā lietoto augu nomenklatūra nav pilnīga. Jāveic pētījumi, lai noskaidrotu, kuri augi satur vērtīgas bioloģiski aktīvas vielas, kuru dēļ tos varētu izmantot. Senāk tika novērots augu izraisītais efekts, bet mūsdienās to var arī eksperimentāli pārbaudīt (Pan, 2013). Mūsdienu tehnoloģijas iespējas ļauj pilnvērtīgāk un daudzpusīgāk veikt augos esošo vielu identitātes un farmakoloģiskā efekta analīzi.

Secinājumi

Latviešu tautas ticējumi liecina, ka sāpju mazināšanai un dažādu slimību ārstēšanai zāles ir izmantotas jau krietni senā vēsturē. Salīdzinoši lielais skaits ticējumos minēto augu, kuru drogas mūsdienās ir iekļautas Eiropas farmakopejā, liek domāt par vērtīgajām bioloģiski aktīvajām vielām, kuras satur Latvijas floras augi. Apkopojot informāciju par latviešu tautas medicīnā lietoto augu nomenklatūru, ir iespējams ticējumos esošo informāciju analizēt terapeitiski farmakoloģiskā aspektā un rast idejas turpmākiem ar augu izmantošanas iespējām saistītiem pētījumiem.

¹ Etnofarmakopeja ir krājums, kas apvieno kādas etniskās grupas ārstniecībā lietotās vielas / zāles un to lietošanas paradumus.

Medicinal Plants in Latvian Folk Beliefs

Abstract

Many people in both developing and developed countries around the world use herbal medicinal products to maintain health or treat diseases. According to the World Health Organisation reports, 80 % people worldwide believe in positive effects of herbal medicines. There is historical evidence about medicinal plant usage in Latvian-populated territory to prevent and treat diseases.

The aim of this study was to collect information about medicinal plants described in Latvian folk beliefs and analyse them in terms of botanical nomenclature.

The beliefs collected by folklore researcher Peteris Smits from "Latvian folk beliefs" in four volumes (Riga, 1940–1941) and materials stored in the Archives of Latvian Folklore, Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia were analysed to select folk beliefs that mentioned a plant name to identify the scientific plant name in Latin and Latvian languages.

Over 1900 beliefs containing information about healing properties of plants were found in folklore materials. In total, 216 genera belonging to 81 families were mentioned. The four plant families with the highest number of taxa were *Asteraceae* (12.27 %), *Rosaceae* (7.73 %), *Labiatae* (5.91 %), and *Umbelliferae* (4.55 %). Several local plants were mentioned more than 40 times: yarrow (*Achillea millefolium* L. – 90 times), chamomile (*Matricaria recutita* L. – 89 times), onion (*Allium cepa* L. – 69 times), wormwood (*Artemisia absinthium* L. – 62 times), greater plantain / ribwort plantain (*Plantago major* L. / *Plantago lanceolata* L. – 56 times), birch (*Betula* L. – 46 times), oak (*Quercus robur* L. – 46 times), bird cherry (*Padus avium* Mill. – 45 times), juniper (*Juniperus communis* L. – 44 times). The most frequently mentioned foreign plants were tobacco (*Nicotina* L. – 52 times) and aloe (*Aloe* L. – 40 times).

Latvian folklore provides evidence that local people have used herbal medicinal products to relieve pain and treat various diseases already several centuries ago. The information gathered from folk beliefs can be further analysed, and it initiates new ideas for potential usage of plants in the modern evidence-based medicine.

Keywords: medicinal plants, folk beliefs, Latvia.

Literatūra

1. Andrušaitis, G. 2003. *Latvijas Sarkanā grāmata. Vaskulārie augi*. 3. sēj. Rīga: LU Bioloģijas institūts.
2. Ēdelmane, I. un Ozola, Ā. 2003. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga: Augsburgas institūts.
3. *Latvijas vaskulāro augu flora*. 1999–2015. (1.)–13. grāmata. Rīga.
4. Priedītis, N. *Sugu enciklopēdija. Augi*. Iegūts no: <https://www.latvijasdaba.lv/augi/> (sk. 02.05.2017.).
5. Šmits, P. 1940–1941. *Latviešu tautas ticējumi*. 1.–4. sēj. Rīga.
6. Zāļu valsts aģentūra. *Zāļu patēriņa statistika 2016*. Iegūts no: <https://www.zva.gov.lv/?id=99&sa=99&top=5> (sk. 02.05.2017.).
7. Cameron, S. I., Smith, R. F. and Kierstead, K. E. 2005. Linking medicinal / nutraceutical products research with commercialization. *Pharmaceutical Biology*. 43(5), 425–433.
8. Ekor, M. 2013. The growing use of herbal medicines: issues relating to adverse reactions and challenges in monitoring safety. *Frontiers in Pharmacology*. 4, 177.
9. *European Pharmacopoeia*. 2017. 9th ed. Council of Europe.
10. Pan, S. Y., Zhou, S. F., Gao, S. H. et al. 2013. New perspectives on how to discover drugs from herbal medicines: CAM's outstanding contribution to modern therapeutics. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*. 2013 (627375), 25.
11. Parasuraman, S., Thing, G. S. and Dhanaraj, S. A. 2014. Polyherbal formulation: Concept of Ayurveda. *Pharmacogn Rev*. 8(16), 73–80.
12. Petrovska, B. B. 2012. Historical review of medicinal plants' usage. *Pharmacogn Rev*. 6(11), 1–5.

13. Quave, C. L., Pardo-de-Santayana, M. and Pieroni, A. 2012. Medical ethnobotany in Europe: from field ethnography to a more culturally sensitive evidence-based CAM? *Evid Based Complement Alternat Med.* 2012, 156846.
14. Rates, S. M. 2001. Plants as source of drugs. *Toxicon.* 39(5), 603–613.
15. Shikov, A. N., Pozharitskaya, O. N., Makarov, V. G. et al. 2014. Medicinal plants of the Russian Pharmacopoeia; their history and applications. *J Ethnopharmacol.* 154(3), 481–536.
16. Smith-Hall, C., Larsen, H. O. and Pouliot, M. 2012. People, plants and health: a conceptual framework for assessing changes in medicinal plant consumption. *J Ethnobiol Ethnomed.* 8, 43.
17. Sõukand, R., Hrynevich, Y., Vasilyeva, I. et al. 2017. Multi-functionality of the few: current and past uses of wild plants for food and healing in Liubań region, Belarus. *J Ethnobiol Ethnomed.* 13, 10.
18. Sõukand, R., Quave, C. L. and Pieroni, A. 2013. Plants used for making recreational tea in Europe: a review based on specific research sites. *J Ethnobiol Ethnomed.* 9, 58.
19. Veeresham, C. 2012. Natural products derived from plants as a source of drugs. *J Adv Pharm Technol Res.* 3(4), 200–201.
20. Wachtel-Galor, S. and Benzie, I. F. F. 2011. *Herbal Medicine: An Introduction to Its History, Usage, Regulation, Current Trends, and Research Needs. Herbal Medicine: Biomolecular and Clinical Aspects.* 2nd ed. Boca Raton (FL): CRC Press/Taylor & Francis, Chapter 1.